

Ж.В. Васильєва*

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

З удосконаленням законодавчої системи та розвитком новітніх технологій особливої актуальності набуває питання застосування спеціальних знань при здійсненні правосуддя.

Чинне цивільне процесуальне законодавство прямо передбачає і врегульовує тільки одну форму застосування спеціальних знань, результат якої має доказове значення — експертизу (ст.ст. 57-61 ЦПК України). Сучасна судова практика, безперечно, вказує, яке велике значення в якісному розгляді справ набуває судова експертиза, яка своїми особливими методами, прийомами та засобами буде сприяти встановленню об'єктивної істини. Значну роль у процесі доказування, особливо, коли постає питання про необхідність застосування спеціальних знань, відіграє висновок експерта. Відповідно від того, наскільки грамотно та якісно будуть викладені в новому ЦПК положення про даний засіб доказування, залежить ефективність практики його використання в цивільному судочинстві.

Саме тому питання призначення судової експертизи та використання її результатів у цивільному судочинстві особливо цікавлять теоретиків цивільного процесуального права. Так, у різний час вони були об'єктами дослідження в працях М.К. Треушнікова, Ю.К. Орлова, Ю.М. Жукова, А.В. Дулова, І.А. Петрухина, А.Р. Шляхова, Т.А. Лулішвілі, А.Г. Давтяна, Т.В. Сахнової та інших науковців. І всі вони тією чи іншою мірою у своїх дослідженнях зачіпали питання правової регламентації та використання в цивільному процесі результатів експертизи. Проте, усі зазначені дослідження проводились до прийняття 18 березня 2004 року в Україні нового ЦПК. Тому питання глибокого теоретичного дослідження даної проблематики та розробки конкретних пропозицій щодо вдосконалення правової регламентації судової експертизи та її результатів набуває в умовах сьогодення особливого значення.

Новий ЦПК України містить цілу низку проблем. Проте, нам би хотілось більш детально зупинитись на питанні правової регламентації тільки висновку експерта, адже не вся експертна діяльність, а тільки її результат є засобом доказування в цивільних справах.

Слід відмітити, що у процесі розвитку будь-якої галузі права, в т.ч. і цивільного процесуального права, можливі втрати. Тобто, намагаючись вдосконалити правову регламентацію тих чи інших суспільних відносин, законодавець приймає новий нормативний правовий акт, іноді безпідставно відмовляючись від тих цінностей, дефініцій, які містяться у попередньому акті. Це ж ми, на жаль, спостерігаємо і в новому ЦПК України.

Так, Цивільний процесуальний кодекс України 1963 року, об'єднував в одній главі, правові норми, що визначають поняття, форму та зміст висновків експерта (гл. 4 “Докази”). Тоді як новий кодекс, на нашу думку, безпідставно роз'єднав ці положення не тільки в різні статті, але й у різні глави: поняття висновку експерта¹ міститься в загальних положеннях (гл. 5 “Докази”), а вимоги до його форми і змісту — у ст. 147 розділу III “Позовне провадження”, у главі, присвяченій провадженню у справі до судового розгляду. Незрозуміло, якими міркуваннями керувався законодавець, проте хибність їх очевидна. Адже закріплення вимог до висновку в спеціальній

частині кодексу свідчить про те, що вони стосуються лише висновків по експертизах, які будуть призначатись та проводитись у справах тільки позовного провадження і тільки на етапі провадження у справі до судового розгляду. А які ж тоді повинні бути вимоги до висновків експертів у справах окремого провадження (наприклад, у випадку призначення та проведення експертизи у справі визнання фізичної особи недієздатною) чи у справах апеляційного провадження (ст. 301 ЦПК)?

Отже, очевидно, що норми, які закріплюють вимоги до форми і змісту висновку експерта, повинні міститися в загальній частині кодексу і бажано в одній статті, як це було в ЦПК 1963 року.

Аналізуючи висновок експерта, не можна залишити поза увагою таке суттєве питання, як його зміст, адже даний засіб доказування перш за все цінний саме тим дослідженням, яке міститься в ньому. Перш ніж перейти до детального аналізу даного питання, хотілося б звернути увагу на ряд особливостей висновку експерта.

Так, на відміну від інших доказів, про зміст яких нам відомо ще до їх подання до суду, наприклад, письмових, інформація, яка міститься у висновку експерта носить двоякий характер: з однієї сторони, у висновку експерт дає відповіді на чітко визначені судом питання, а з іншої — неможливо стовідсотково спрогнозувати результат експертизи.

Крім того, висновок експерта може бути сформовано тільки в результаті глибокого наукового дослідження, яке проводиться спеціальним суб'єктом — особою, наділеною спеціальними знаннями.

Така специфіка висновку обумовлює і особливості його структури.

Цивільно-процесуальний закон регламентує **зміст висновку експерта** лише в загальних рисах. Відповідно до ст. 147 нового ЦПК України у висновку експерта повинно бути зазначено: коли, де, ким, на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав, докладний опис проведених досліджень, зроблені в результаті їх висновки і обґрунтовані відповіді на поставлені судом питання, а також вказівка про те, що експерта попереджено про відповідальність завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Враховуючи важливість належного рівня складання висновку експерта, а також його доказове значення для правильного вирішення деяких категорій справ, вважаємо, що до цивільного процесуального кодексу слід доповнити норму, яка б містила більш детальні дані про структуру та зміст даного документа.

Аналіз наукових праць свідчить, що в юридичній науці з урахуванням досягнень практики вироблені більш детальні реквізити висновку експерта та визначена його структура.

Так, в логічній структурі висновку експерта Ю.К. Орлов, Т.В. Сахнова та інші науковці визначають три частини: вступну, дослідницьку та самі висновки². По суті дана позиція збігається з позицією А.Г. Давтяна, який також визнає структуру висновку експерта з трьох елементів і відносить до неї вступну, дослідницьку, заключну частину³. Подібна структура визначається й Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз (п. 32)⁴.

Якщо стосовно структури висновку в науці немає суттєвих дискусій, то щодо його змісту науковці неоднозначні у своїх думках.

² Орлов Ю.К. Производство экспертизы в уголовном процессе. — М., 1982. — С. 64; Сахнова Т.В. Судебная экспертиза. — М.: Городец, 2000. — С. 230-231.

³ Давтян А.Г. Экспертиза в гражданском процессе. — М.: Спарк, 1995. — С. 69-70.

⁴ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 8 жовтня 1998 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 46. (Далі — Інструкція).

Щодо *вступної частини*, то в ній повинна міститись інформація, що дозволяє індивідуалізувати проведене дослідження.

Так, деякі автори включають до неї тільки найменування експертизи, відомості про те, хто її проводить, її підставу, дату проведення, найменування суду і цивільної справи, питання, поставлені судом⁵.

Т.В. Сахнова, дотримуючись подібної позиції, пропонує також зазначати в даній частині найменування та опис матеріалів, які надійшли на дослідження; відомості про осіб, присутніх при проведенні експертизи. Крім того, нею запропоновано окремо зазначати фактичну підставу експертизи (яка зазначена в ухвалі про призначення експертизи) та процесуальну підставу проведення експертизи (сама ухвала суду із зазначенням її реквізитів та часу постановлення)⁶.

Найбільш змістовним є перелік даних, які пропонує зазначити у вступній частині Ю.К. Орлов: найменування експертизи; її номер, якщо експертиза є додатковою, повторною, комісійною або комплексною (про це відмічається окремо); відомості про експерта (експертів); відомості про орган, який призначив експертизу, відомості про підстави її проведення; дата отримання матеріалів на експертизу та дата підписання висновку, найменування отриманих експертом матеріалів та об'єктів для дослідження; спосіб їх доставки та вид упаковки; клопотання про надання експерту додаткових даних, якщо такі були заявлені; результати їх розгляду; надані експерту вихідні дані (при авто-технічній та деяких видах експертиз) або обставини справи, що мають значення для надання висновку; відомості про осіб, які були присутні при проведенні експертизи (прізвище, ініціали, процесуальний статус); питання, поставлені на вирішення експерта; якщо експертиза є додатковою чи повторною, у вступній частині викладаються відомості про попередні експертизи (де і ким проведені, дата та номер висновку, отримані висновки), а також підстави призначення такої експертизи, зазначені в ухвалі про її призначення⁷.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз (далі — Інструкція) пропонує, крім вище перелічених, зазначати відомості про попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку; довідково-нормативні документи та методичну літературу, які використовувались експертом при вирішенні порушених питань (із зазначенням бібліографічних даних).

На нашу думку, усі вищезазначені пропозиції містять у собі раціональне зерно, проте в умовах реформування цивільного процесуального законодавства потребують свого переосмислення та вдосконалення.

Так, враховуючи, що висновок експерта в першу чергу є офіційним документом, він має містити відповідні реквізити:

1. Номер, дату та місце його складання (слід відмітити, що ні новий ЦПК, ні Інструкція цього положення не містять). Питання полягає в том, що експертиза може здійснюватися поетапно, а її кінцеві результати оформляються в кінці єдиним актом (висновком);

2. Після наведених вище даних повинно бути зазначено і найменування експертизи. Причому, як справедливо відмічає А.Г. Давтян⁸, вид експертизи повинен зазначатися як залежно від характеру застосовуваних спеціальних знань (судово-медична, судово-психіатрична, почеркознавча тощо), так і від послідовності її проведення (первинна, додаткова, повторна). Така необхідність обумовлена тим, що різноманітні види експертиз мають свою специфіку, яка відображається на структурі дослідницької частини висновку.

⁵ Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / Під ред. В.І. Тертишнікова. — Вид. восьме стереотипне. — Харків: Консум, 2003. — С. 57.

⁶ Сахнова Т.В. Судебная экспертиза — М.: Городец, 2000. — С. 230.

⁷ Орлов Ю.К. Производство экспертизы в уголовном процессе. — М., 1982. — С. 64-65.

⁸ Давтян А.Г. Экспертиза в гражданском процессе. — М.: Спарк, 1995. — С. 69.

3. Далі повинно бути зазначено номер та найменування цивільної справи — дана інформація має особливо суттєве значення при проведенні обов'язкових експертиз. Мова йде про обов'язковість проведення експертизи по справах, які виносяться на експертне дослідження, та коло питань визначається законом (наприклад, відповідно до ст. 239 нового ЦПК у справах про визнання особи недієздатною обов'язковим є проведення судово-психіатричної експертизи, основною метою якої є встановлення психічного стану певної особи).

4. Наступними зазначаються відомості про експерта (експертів), який проводив експертизу (прізвище, ім'я, по батькові, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта). Слід відзначити, що новий ЦПК щодо відомостей про експерта вказав тільки "ім'я", на нашу думку, має місце технічна помилка.

5. У відомості про підстави проведення експертизи (повинно бути зазначено як фактичну підставу експертизи, яка міститься в ухвалі про призначення експертизи, так і процесуальну підставу проведення експертизи — процесуальний документ (ухвала) суду із зазначенням дати його постановлення та реквізитів).

6. При проведенні експертизи, крім експерта, можуть бути присутні й інші особи. Але це положення носить факультативний характер. Тому, якщо вона мала місце у висновку експерта, то повинні бути зазначені відомості і про даних осіб (прізвище, ініціали, процесуальний статус) та їх питання, якщо останні ставились експертові.

7. Питання, поставлені судом на вирішення експерта повинні бути викладені таким чином, як вони зазначені в ухвалі про призначення експертизи. Не можна погодитись з твердженням Ю.К. Орлова, що, якщо питання сформульоване невідповідно до прийнятих рекомендацій, але зміст його є зрозумілим, то експерт має право переоформлювати таке питання, зазначивши, як він розуміє останнє відповідно до своїх спеціальних знань (з обов'язковим наведенням первинного формулювання). У зв'язку з реформуванням принципу змагальності суд призначає експертизу, як правило, за клопотанням сторони (сторін), і саме ініціатори такої експертизи, відповідно до ст. 86 нового ЦПК, несуть тягар витрат, пов'язаних з призначенням та проведенням експертизи. Якщо експерт неправильно зрозуміє сутність поставленого питання і проведе експертизу, хто буде оплачувати таку експертизу? Тому, на нашу думку, в такому випадку експерт повинен не переоформлювати питання, а звернутись до суду з клопотанням про уточнення останнього.

Перелік питань, поставлених на вирішення експерта, повинен, на нашу думку, завершувати вступну частину висновку.

Всі інші відомості (про матеріали, дослідження тощо) фактично не стільки індивідуалізують, скільки розкривають суть проведеного дослідження.

Як відмічалось вище, висновок експерта є результатом дослідницької діяльності. Викладу процесу експертного дослідження присвячена так звана *дослідницька частина* висновку експерта.

На нашу думку, до цієї частини відносяться:

- 1) надані експерту вихідні дані або обставини справи, що мають значення для дачі висновку;
- 2) відомості про матеріали, які експерт використав при проведенні експертного дослідження (найменування отриманих на експертизу експертом матеріалів та об'єктів для дослідження, дата їх отримання; спосіб їх доставки та вид упаковки);
- 3) клопотання про надання експерту додаткових даних, якщо такі були заявлені та результати їх розгляду.

В різний час у юридичній літературі висловлювались думки про те, що в дослідницькій частині висновку повинні також зазначатись умови застосування спеціальних знань, етапи

дослідження⁹; відобразитися науково обґрунтована методика, що застосовувалась експертом, довідково-нормативна документація та її джерела, способи фіксації та документування дослідження і експериментів¹⁰. Частково вони знайшли своє закріплення в ч. 3 ст. 147 нового ЦПК, в якій передбачено, що у висновку експерта, крім інших, повинно бути зазначено докладний опис проведених досліджень та зроблені в результаті їх висновки.

З одного боку таке положення є можливо виправданим, адже дозволяє отримати уявлення про весь хід експертного дослідження та шляхи отримання тих чи інших результатів (висновків). Проте очевидно, що експертиза призначається в тих випадках, коли потрібно застосування спеціальних знань, якими не володіє суд (інакше не було б потреби у її проведенні). А якщо суд не володіє спеціальними знаннями з тієї галузі знань, з питань якої проводиться експертиза, то, відповідно, він не зможе об'єктивно оцінити ефективність обраної методики та якість проведеного дослідження (навіть якщо інформація про останнє буде викладена в простій доступній формі).

Суттєвого інформаційного значення не має вищевказана інформація і при проведенні повторної експертизи, адже новий експерт не дає оцінки попередньо проведеної експертизи і буде проводити нове дослідження за власною методикою.

Крім того, детальний опис проведеного дослідження потребує тривалого часу, що також збільшує час, необхідний для отримання результатів експертизи судом.

У такому випадку постає питання: чи варто взагалі у висновку експерта зазначати вищевказані відомості?

Якщо розглядати висновок експерта як засіб доказування, потрібно виходити з того, що цінність останнього у процесі доказування визначається фактичними даними, що складають його зміст. Тобто, із усього змісту висновку експерта процесуальне доказове значення мають тільки викладені експертом висновки (відповіді на поставлені судом питання), а не проведені експертне дослідження та його методика. Тому, на нашу думку, немає об'єктивної необхідності в дослідницькій частині висновку здійснювати докладний опис проведених досліджень, достатнім було б викладення.

Але це не означає, що учасники процесу повинні бути позбавлені можливості ознайомитись з відповідною інформацією, якщо виявлять таке бажання. З метою забезпечення такої можливості це право потрібно закріпити в новому ЦПК. Відповідне положення можна було б викласти в такий редакції: *“Особи, які беруть участь у справі, мають право знайомитись з ходом експериментів, з матеріалами експертизи та документами, пов'язаними з проведенням дослідження, в тому числі з кресленнями, схемами, таблицями, графіками тощо”*.

В кінці висновку експерт формулює висновки, які складають **заключну частину**. Дані висновки по суті є обґрунтованими відповідями на поставлені судом перед експертом питання. Слід підкреслити, що висновки повинні бути викладені чітко та однозначно, щоб виключити ситуацію їх двоякого тлумачення.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити такі **висновки**:

1. Тільки правильне оформлення висновку експерта дозволить забезпечити правильну оцінку результатів експертизи судом. Тому структура та зміст висновку експерта повинні бути чітко визначені новим ЦПК України.

2. Норми права, якими визначено поняття та вимоги до форми, структури і змісту висновку

⁹ Сахнова Т.В. Судебна експертиза — М.: Городец, 2000. — С. 230.

¹⁰ Бичкова С.С. Експертиза в цивільному процесі України: Автореф. дис... канд. наук: 12.00.03. — К., 2003. — С. 11.

експерта як засобу доказування, потрібно об'єднати в одній статті в загальній частині ЦПК України.

3. Положення відповідної статті про структуру і зміст висновку експерта можна було б викласти в такій редакції:

“Висновок експерта повинен складатися з вступної, дослідницької та заключної частини.

У вступній частині зазначаються:

- номер, дата та місце його складання висновку; найменування експертизи;
- номер та найменування цивільної справи;
- відомості про експерта (експертів), який проводив експертизу (прізвище, ім'я, по батькові, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта);
- відомості про підстави проведення експертизи;
- відомості про осіб, присутніх при проведенні експертизи (прізвище, ініціали, процесуальний статус) та їх питання експертові (якщо останні ставились).

У дослідницькій частині висновку зазначаються:

- надані експерту вихідні дані або обставини справи, що мають значення для дачі висновку;
- відомості про матеріали, які експерт використав при проведенні експертного дослідження (найменування отриманих на експертизу експертом матеріалів та об'єктів для дослідження, дата їх отримання; спосіб їх доставки та вид упаковки);
- клопотання про надання експерту додаткових даних, якщо такі були заявлені, та результати їх розгляду;
- зроблені в результаті експертного дослідження висновки.

Заключна частина містить відповіді на поставлені судом перед експертом питання, які повинні бути викладені чітко та однозначно, щоб виключити ситуацію їх двоякого тлумачення”.

4. Доцільно також на законодавчому рівні закріпити право осіб, які беруть участь у справі, знайомитись з матеріалами експертизи.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 11 від 18 лютого 2005 року)*

